

Učitel ve výchově a vzdělávání dospělých

Oldřich Pospíšil

1. Pozornost odborné a laické veřejnosti je zaměřena k postavení a činností učitelů v institucích v působnosti ministerstva školství. Jejich činnost je centrálně dimenzována a úkoly i jejich plnění jakoby v očích veřejnosti představovaly jediné záruky růstu a rozvoje vzdělanosti. Zapomíná se však, že tato profesní skupiny plní obvykle jen výchovně vzdělávací úkoly výchozí, sice nezastupitelné, avšak nikoli jediné v měřítku celospolečenském. Zde dlužno připomenout další velkou skupinu vzdělavatelů, a to učitelů dospělých. Tato skupina navazuje v životní praxi frekventantů na činnosti předchozí. Pestrost úkolů učitele dospělých, jejich vertikální i horizontální dislokace, mobilita, víceúčelnost i profesní diferenciaci však nebývá předmětem žádoucí pozornosti. Tento jev lze označit za důsledek nezralosti vzdělávacích koncepcí a celospolečenské stimulace. Následující stručná klasifikace vybraných problémů má přivést k zamyšlení nad aktuálním stavem této skupiny vzdělavatelů a její další perspektivou. Lze tu nalézt nejružnější dobové úkazy, jako např. vliv demokratizace na personální skladbu učitelů dospělých i živelnost a kolísající kvalitu jejich činností, ustavičný nárůst požadavků praxe či potíže s zjišťováním úrovně výsledků výchovně vzdělávacího působení. Kdo vlastně je v dnešní praxi učitel dospělých a v jakých systémových rozměrech pracuje? Jaké je jeho postavení a funkce, jeho způsobilosti a činnosti? K tomu tedy alespoň stručné vyjádření.

2. Oblast výchovy a vzdělávání dospělých již tradičně přináší některé otevřené charakteristiky. Za novější vstup se nepřesně pokládá i tzv. společenská dospělost, měřená mírou autonomie frekventantů ve vztahu k rodičům. Za dospělého frekventanta se považuje zvláště jedinec, zařazený v různých předem označených vzdělávacích i sebevzdělávacích organizačních formách určených dospělým. Jeho věk přitom není legislativně vymezen. Sama účast frekventanta se vysvětluje vztahem k instituci či pracovišti, resp. přípravou k vytvoření takového vztahu. V tomto smyslu může být chápána jeho účast jako dospělého. Vedle toho je za dospělého v systému výchovy a vzdělávání dospělých pokládán i účastník již ekonomicky činný, prohlubující své záliby (obsah životní orientace) racionálními studijními činnostmi, podílem na aktivitách volného času apod. Potvrzuje se i překrývání oblasti výchovy a vzdělávání dospělých s oblastí školskou.

Typizovat skupiny učitelů dospělých do systémových celků je mimořádně obtížné. Někdejší převažující institucionální kritérium (systémy, též proudy školský, mimoškolský a podnikový) dnes již zřejmě nevyhovuje pro nárůst dalších kritérií. Postavení učitele dospělých je jistě odlišné od po-

stavení učitele mládeže, ačkoliv zde nejde o personální bariéry. Týž subjekt může působit i paralelně v různých systémech. Podmínky postavení učitele dospělých jsou aktualizovány i dobovou potřebou, přičemž věk frekventantů, resp. skladba jejich skupin tyto podmínky sama neurčuje. Dále bývá dominantním znakem dobrovolnost.

3. Účastníky výchovy a vzdělávání dospělých lze již tradičně členit do dvou velkých skupin. V té první jsou subjekty — fyzické osoby (učitelé, frekventanti a další spolupracovníci), ve druhé pak osoby právnické, subjekty — instituce.

Souhrnnou charakteristikou krátkodobých i střednědobých aktivit lze postihnout první skupinu. Zvláště tehdy, připojíme-li přechodnou či příležitostnou účast. Učitelé, někdy označovaní jako lektoři, jsou hlavními nositeli výchovně vzdělávacího působení, i když do jejich aktivit někdy vstupují subjekty — objekty tohoto působení, frekventanti sami. Posledně jmenovaní pokračují po skupinových studijních činnostech průběžně i následně v individuálních činnostech sebevzdělávacího typu. Výraznou skupinou účastníků vzdělávání jsou též organizátoři, zabývající se pestrými činnostmi řídicími, administrativními i provozně-technickými a ekonomickými. Jejich tým zabezpečují realizaci skupinových forem, termínové rozvrhy, materiální prostředí i ostatní provozní záležitosti.

Druhou, institucionální skupinou této oblasti jsou mnohdy specializované profesní články i účelová zařízení ekonomicky fungujících celků. Patří sem ovšem také některé instituce školské a kulturní v horizontálním pohledu. V neposlední řadě lze jmenovat též iniciativu podnikatelského typu, tj. soukromou institucionální základnu. Také této základně jako celku lze připisovat stimulaci profilu učitele (lektora) dospělých.

4. Vlastní učitelská způsobilost pro popisovanou pedagogicko-didaktickou oblast není legislativně vymezena. Ozývají se i upozornění, že dospělý prostě může vzdělávat každý, kdo je k tomu přijat. Ve specializovaných případech tomu tak skutečně je. Nicméně lze rámcově vymežit čtyři výchozí kategorie pro popis učitelské funkce. Zřetelně je ohraničena profesní skupina aprobovaných učitelů, připravená pro potřeby školství. Praktické požadavky oblasti výchovy a vzdělávání dospělých ovšem vedou k příležitostnému rozšiřování a četným aplikacím dané oborové či odborné průpravy. Školsky aprobovaní učitelé často působí v základních, relativně stabilních tématech. Další živou skupinou je rozsáhlá skupina profesních specialistů se střední, vysokoškolskou i akademickou přípravou. Tato skupina se tvoří na základě požadavků praxe. Najdeme zde mistry oborů a témat právě tak jako nesmělé začátečníky. Není divu, že tato skladba nezaručuje vyváženou kvalitu výuky. Neprofesní specialisté pak tvoří další skupinu. Uplatňují se všude

tam, kde dominují snahy po zkvalitnění a rozšiřování aktivit volného času. Jsou to praktici nadšení pro věc i lidé s vypracovanou celoživotní zkušeností. Příležitostní lektori, obvykle vzeší z nejrůznějších profesionálních i neprofesionálních aktivit obvykle bez pedagogické průpravy, doplňují v poslední, čtvrté skupině přehlídku osob činných ve výchově a vzdělávání dospělých jako učitelé. Mnohdy živelný přístup vytváření podmínek pro činnost této poslední skupiny neumožňuje její další kultivaci.

5. Učiteléské činnosti jsou široce modelovány neustálými proměnami požadavků institucí i frekventantů samých, materiálními podmínkami a operativností nároků objektivních potřeb. Učitelé dospělých jsou nejen nositeli výchovně vzdělávacího působení. Jejich profil se často liší od profilu učitelů mládeže díky různému prostředí. Pokud působí krátkodobě, s frekventanty se vzájemně neznají. Naopak se s frekventanty setkávají při plnění různých pracovních úkolů i při společenských příležitostech. Učitelé svým studentům (posluchačům) nenařizují, pouze doporučují, pokud ovšem nejde o kvalifikační průpravu. Vedle přímého výchovně vzdělávacího působení řeší učitelé dospělých i autorsky tvorbu textů a ostatních učebních pomůcek, které obvykle nekorrespondují s pomůckami školskými. Paralelně s výukou šíří tyto učitelé profesní, kulturní i sociální informace, umožňující hlubší přístup k obsahu výuky. Nedílnou součástí je i profesní a sociální poradenství, což se týká zejména profesních specialistů. Učitelé působí paralelně v oblasti kulturní výchovy a sami se zúčastňují aktivit svých frekventantů.

6. Ve výchově a vzdělávání dospělých plní učitel různé funkce. Je vyučující, examinátor, oponent, ale také konzultant, instruktor, programátor, demonstrátor, studijní technik, vedoucí studijních skupin. Stává se i odborným poradcem svolavatelů studijních skupin i organizačním pracovníkem. Plnění úkolů těchto různých funkcí nemívá stejnou kvalitu. Učitelům-teoretikům chybí znalost pracovišť či schopnost plynule rozvíjet partnerské vztahy s posluchači, praktici neumějí systematicky vykládat a zvláště ne věcně zjišťovat získané znalosti. Příležitostní lektori nejsou s to formulovat cíle svých přednášek a chápat vzdělávací akci jako programový celek. Přednáškový cyklus obsazovaný nezkušeným organizátorem z řad příležitostných lektorů může být havárií. A to nejen didaktickou. Svolavatelé-organizátoři mají své vážné slabiny již v zadávání úkolů učitelům. Často se mylně domnívají, že doporučený odborník je učitelem se vším všudy, a zapomínají, že transformace poznatkových soustav do podoby didaktických programů je sama o sobě pro mnohé nedostupná.

7. Charakterizovat úlohu učitele dospělých však lze i v situaci mimořádně pestré poptávky a nejrůznějších místních okolnostech. Učitelé plní své úkoly, vyvolané do života případ od případu, a tedy účelově. Jejich pro-

gramy bývají autonomní, realizace je dislokována horizontálně i vertikálně. Odráží se v ní nejednou i živelnost rozvoje soudobé ekonomiky. K tomu přispívá i organizační rozmanitost. Mnohdy se školí ne podle objektivního významu zvolených problémů, ale podle dostupných materiálových podmínek, časových možností apod. Děje se tak za absence vhodné legislativy. Zjevná je i minimální součinnost se školskými institucemi všude tam, kde by mohla být užitečná. Na bedra učitele dospělých jsou kladeny velmi náročné úkoly, jako kdyby on sám zodpovídal za nezpůsobilost zodpovědných center politických, ekonomických či exekutivních. Ne každý učitel se s tímto stavem dokáže vyrovnat. A kde má hledat pomoc či poučení? Bez ohledu na bílá místa jeho pracovního prostoru je jeho podíl na rozvoji této společnosti neoddiskutovatelný. Jistě si to uvědomí v plném rozsahu také ti, kdož za její rozvoj převzali zodpovědnost.